

УДК 811.512.154:371.3

МАМЫТОВ К.М.

Ж. Баласагын атындагы КУУ, Бишкек

Mamytov KM.

J. Balasagyn KNU Bishkek

СТУДЕНТТЕРГЕ КӨП ТИЛДҮҮ БИЛИМ БЕРҮҮНҮНҮН

ПРИНЦИПТЕРИ

Принципы многоязычия в обучении студентов

Multilingualism in the teaching of students

Аннотация: мамлекеттик тилди өркүндөтүүнүн Улуттук программасында көрөтүлгөн көп тилдүү билим берүү идеясына ылайык, макалада кыргыз, орус тилдеринин өз ара байланыш принциптерин колдонуунун натыйжасында студенттерге эки тилде бирдей билим берүү концепциясын ишке ашыруунун айрым методикалык ыкмалары көрөтүлөт.

Аннотация: согласно идее многоязычного обучения, указанной в Национальной программе совершенствования Государственного языка, в статье показаны некоторые методические подходы к реализации следующей концепции: дать студентам на двух языках одинаковое знание в результате применения принципов взаимосвязи кыргызского и русского языков.

Annotation: according to the ideas of polyglottal teaching, pointed in the National perfection program of the state language, some methodical approaches of concepts realization - to give the students (equal) knowledge in the result of the usage the principles of Kyrgyz and Russian interconnection are given in this article.

Негизги создор: көп тилдүү билим берүү; тилдеринин өз ара байланыш принциптери; эки тилде бирдей билим берүү.

Ключевые слова: многоязычнве вбучение; принципы взаимосвезази языквв; вдинакввве знание на двух языках.

Keywords: polyglottal teaching; the principles languages interconnection; equal knowledge in two languages.

Кыргыз Республикасынын эгемендуулугунун чейрек кылымдык мааракесин белгилеелкелкебуздун экономикасын туруктуу өнүктүрүүнүн жана ага байланыштуу жогорку квалификациялуу адистерди даярдоонун приоритеттуу багыттарын ишке ашыруунун жаны талаптарын койду. Дүйнөлүк экономиканын азыркы убактагы ааламдашуусунун (глобалдашуусунун) таасири астында Кыргызстандын экономикасынын өнүгүүсү кеп векторлуу багытты алды. Бирок ал багыттарды өнүктүрүүдө жана калыптандырууда республиканын мүмкүнчүлүктөрүн эске алып, алардын ичинен негиздууларын гана тандап алуу максатка ылайыктуу. Экономиканын глобалдашуу мезгилинде бизнес-процестерин эффективдүү башкаруу

дүйнөдө кеңири таралган тилдерди колдонуу менен ишке ашырылат. Ал эми жогору квалификациялуу адистерди даярдоо процесси дагы ошол эле тилдерди пайдалануу менен жүргүзүлөт. Кыргызстандын экономикасын туруктуу өнүктүрүүгө, азыркы убактын бизнес-процесстерин эффективдүү башкарууга жөндөмдүү адистерди даярдоодо негизги багыттар төмөнкүлөр: кыргыз-орус, кыргыз-англис, кыргыз-кытай. Республиканын социалдык-экономикалык турмушунда кеңири колдонуу менен бирге мурунку СССРдин курамындагы азыркы эгемендүү республикалардын бардыгы менен экономикалык, илимий-техникалык ж.б. мамилелер негизинен орус тилинде жүргүзүлгөндүктөн кыргыз-орус тилдүү адистерди даярдоо багыты приоритеттүү деп эсептелет жана бул багыттын толук калыптанышы он натыйжа берерин коомчулук, элибиз сезип турат. «Толук калыптанышы» деген тушунук адистердин бир эле убакта эки тилде бирдей сапатта жана бирдей келемде (мамлекеттик жана расмий тилдериндеги универсалдуулукка ээ болгон) билим алуусун камсыз кылуу дегенди билдирет. Адистерди даярдоонун азырынча эки варианты белгилүү. Биринчи багытка ылайык (айрыкча экономика, бизнес-процесстерин, банк иштерин башкаруу багытындагы) адистерди даярдоону расмий тилде жүргүзүү. Бул варианттын оң жана терс жактары дагы белгилүү.

Оң жагы - мурунку СССРдин курамындагы азыркы көз карандысыз республикалар, айрыкча Россия Федерациясы менен экономикалык мамилелерди натыйжалуу жүргүзүүгө мүмкүндүк болгондугу. Терс жагы - республиканын ичинде адистер экономиканы, өндүрүштү жана бизнес-процесстерин башкарууну, финансы жана банк иштери боюнча өздөрүнүн функцияларын мамлекеттик тилде эффективдүү аткара албай жаткандыгы жана Кыргызстандын мамлекеттуулугун бекемдегге коркунуч туудурушу. Эгерде адистер мамлекеттик тилде кошумча билим алууну кааласа өзүнчө курстарга кирип билим алышат. Бул үчүн кошумча финансылык каражаттар жана убакыт талап кылынат. Экинчи вариантка ылайык адистерди мамлекеттик тилде гана даярдоо. Адистер расмий тилде билим алыш үчүн 1-варианттагыдай кошумча каражаттар жана убакыт талап кылынат.

Жогоруда келтирилген проблемаларды эске алып бирдиктүү үчүнчү вариант боюнча адистерди даярдоонун зарылдыгы келип чыгат. Ошентип бирдиктүү үчүнчү вариантка ылайык айрыкча экономика, финансы, бизнес-процесстерин, банк иштерин башкаруу багытындагы адистерди бир эле убакта мамлекеттик жана расмий тилдеринде даярдоону ишке ашырыш керек (ушул эле талаптар кыргыз-англис

жана кыргыз-кытай багыттарында адистерди даярдоого дагы коюлушу керек). Ошол эе убакта муну ишке ашырууда зарыл шарттардын аткарылышы талап кылынат. Биринчиден предметтерди окутуучу мугалимдер ошол предметтерди мамлекеттик жана расмий тилдеринде жакшы билиш керек. Экинчиден, предметтер боюнча мамлекеттик билим беруу стандартына туура келген окуу китептерди жана окуу куралдарын мамлекеттик тилде иштеп чыгарыш керек. Ушул шарттарды аткаруунун журушунда даярдыгы болгон предметтер боюнча студенттерге мамлекеттик жана расмий тилдеринде билим берууну кечиктирбей башташ керек. Бирок студенттерге бир эле убакта эки тилде билим берүүгө жаңы методикалык принциптер жана ыкмалар талап кылынат. Эл аралык масштабда термин «принцип» эмнени тушундурет?

Принцип [лат. *principium* основа, первоначало (негиз, жобо, тупку башталма)] 1) основное исходное положение к.-л. теории, учения, науки, мировоззрения (к.-б. теориялардын, окуулардын, илимдердин, коз караштардын негизги алгачкы абалы); 2) внутреннее убеждение человека, определяющее его отношение к действительности (адамдын ички бекем ишеними, чындыкка аныктоочу анын мамилеси).

«Принцип» деген терминдин эл аралык масштабдагы мындай тушундурме маанисине таянып, студенттердин мамлекеттик жана расмий тилдеринде бирдей ой жугуртуусун (билим алуусун) камсыз кылуу концепциясын ишке ашыруу процессинде колдонулуучу принциптерди тузууга болот. Ошону менен бирге мамлекеттик билим беруу стандартына ылайык мамлекеттик тилде окуу китептерди, методикалык, усулдук окуу куралдарды иштеп чыгуу процессинде дагы пайдаланууга зарыл принциптер калыптанат.

Стратегиялык менежмент предмета боюнча автордун студенттерге сабак беруу практикасында пайдалануучу ыкмасын - мамлекеттик жана расмий тилдеринин «ез ара аракеттенуу» принциби мисал болот. Мамлекеттик жана расмий тилдеринин биргелешкен аракеттенуусунун натыйжасында «синергиялык» эффекттин пайда болушун байкоого болот. Бул терминдин эл аралык масштабдагы маанисин эки тилде берели: синергический эффект [от греч. *synergos* - вместе действующий] - возрастание эффективности деятельности в результате соединения, интеграции, слияния отдельных частей в единую систему за счет так называемого системного эффекта, эмерджентности; синергиялык эффект [грек сезунен *synergos* - биргелешип аракеттенуу] - бириктируунун, интеграциянын, езунче

белуктерду системдик эффект, эмердженттуулук деп аталгандардын эсебинен бирдиктуу системага кошулуунун натыйжасында ишмердиктин эффективдуулугун жогорулатуу. Буга мисал келтирели. Бакалаврлар учун мамлекеттик тилде тузулган стратегиялык менежмент предмета боюнча окуу китепти пайдаланып «Стратегиялык пландоонун жана башкаруунун калыптануу жана енуугу тарыхы экономикалык илимдин езунче багыты катары» деген теманы студенттердин ездештуруусу учурунда мындай суйлем кездешет: «Бирок илимий-техникалык революциянын толкуну, рынокту товарлар менен алгач толтуруу, трансулттук корпорациялардын биринчилери пайда болгондугу келечекке багытталган узак меенеттуу пландоонун жана башкаруунун зарылдыгына алып келди». Ушул эле теманы расмий тилинде ездештуруу учун Россия Федерациясынын окуу китептерин студенттер пайдаланганда бул суйлем расмий тилде мындай айтылат: «однако первые волны начно-технической революции, начальное насыщение рынка товарами, возникновение первых транснациональных корпораций привели к тому, что возникла необходимость в долгосрочном планировании и управлении, нацеленном на будущее». Бул суйлемдун «начальное насыщение рынка товарами» деген белугун кыргызча «рынокту товарлар менен алгач толтуруу» деп тушундурет. Кыргыз орто мектебин бутуп келип окуган студенттер суйлемдун бул белугун жана толугу менен бардыгын бирдей мааниде тушунуп, бирдей ой жугуртебу деген суроо пайда болот. Сабак расмий тилде жургузулган учурда бул терминдерди «кыргыз тилдуу» студенттер башка мааниде тушунуп калгандыгы практикада байкалган. Мисалы «насыщение» кыргыз тилинде «тоюу», «кануу», «тоюнуу», «каныгуу» дегенди билдирет. Ал эми бул терминди рыноктун шарттардын мезгилиндеги атаандаштык процессинин натыйжасында товарга болгон суроо талаптан ашык елчемде рынокту «толтуруу» деп тушунсе чындыкка жакын болот. Бул учурда студенттин «орусча-кыргызча», «кыргызча-орусча» сездуктерду пайдаланып, терминдин практикалык маанисине жакыныраак вариантын таап алууга мумкунчулугу бар.

Стратегиялык менежмент предметин студенттердин ездештуруу процессинде кездешуучу, жогоруда келтирилген мисалдан айырмасы бар башка мисалды карайлы. Ж. Баласагын атындагы КУУда мамлекеттик тилде даярдалган «Стратегиялык менежмент» окуу китебинин «Бизнес-стратегияны тузуу» темасынын «М. Портер боюнча типтуу атаандаштык стратегиялар» деген белугунде «Бир турдуу

багытка топтоштурулган чыгымдар» деген тушунукту жана андагы терминдерди кездештиребиз. Мисалы, болот жана жарым еткергуч (полупроводниковые) приборлорду чыгаруучу туштук корейлык фирмалар чет елкелук атаантарынын устунен так ошондой жол менен женишке жетишкен. Алар темен акы теленуучу, бирок эц ендурумдуу жумушчу кучун жана чет елкелерден сатып алынган же лицензия боюнча жасалып чыгарылган азыркы убактын технологиясын жана жабдууларын пайдаланып товарларды салыштырмалуу эц теменку чыгымдар менен жасап чыгарышат. Демек туштук корейлык фирмалардын бул продукцияны жасап рынокко чыгаруу процессинде атаандаштарынан чыгымдардын бир эле багытынан - жумушчу кучуне аз теее менен айырмаланат. Ушул эле теманы расмий тилинде студенттерге тушундуруу учун Россиянын окуу китептерин пайдаланган учурда «Сфокусированные издержки» деген тушунук мамлекет тилиндеги жакындаштырылган мааниси боюнча «Бир турдуу багытка топтоштурулган чыгымдар» деген тушунукке туура келгендиги белгилуу болду. Айтылыш формасы ар турдуу, мааниси боюнча бири бирине туура келишинин себеби эмнеде деген суроо пайда болушу мумкун. Автордун пикири боюнча «бир турдуу багытка топтоштурулган чыгымдар» деген тушунук бизнес-процессти туура чагылдырат. Ал эми ушул эле тушунукту Россиянын официалдуу окуу китептеринде «сфокусированные издержки» деп берилишин бизнес-процесстин мааниси «образдуу» кыскача гана тушундурулген. Себеби «фокус» терминдин эл аралык мааниси мындай: I фокус [лат. focus очаг (борбор, чыккан жери)]1) фокус (оптикалык системадан еткен сон жарыш шоолалардын кесилишкен точкасы); 2) фокус (оптикалык прибор аркылуу Караганда бир нерсенин эц жакшы керунген абалы); II [нем. hocus, rokus - ловкий трюк, ловкая проделка (кез боочулук, куулук, шумдук)].

«Фокус» терминдин жогоруда келтирилген ар турдуу тушунуктердун биз келтирген мисалга салыштырмалуу жакын мааниси: «фокус-оптикалык прибор аркылуу Караганда бир нерсенин эц жакшы керунген абалы». Демек биздин мисалдагы ар турдуу чыгымдардын ичинен «темен теленуучу жумушчу кучу» жакшы керунген абалда» деп айтсак болот. Мында кыргыз жана орус тилдеринин ез-ара байланышын (аракеттенуусун) б.а. «синергиялык» эффекта пайдаландык. Ошондуктан орус тилиндеги «сфокусированные издержки» деген тушунукту студенттерге кыргыз тилинде бирдей мааниде тушундуруу учун кыргыз тилинде даярдалган окуу китепте

мындай формада берилди: «бир турдуу багытка топтоштурулган чыгымдар (сфокусированные издержки)».

Мамлекеттик жана расмий тилдеринин «ез-ара аракеттениуу» принцибин (анын жазылыш формасын) кыргыз тилинде менежмент багытында тузулган окуу китептерде бат бат кездешуучу тушунуктерге сезсуз колдонуунун мааниси чоц. Мисалы, менежмент багытында окутулуучу орус тилиндеги окуу китептерде кездешуучу прибыль, прибыльность, польза, выгода, выгодность деген тушунуктерду кыргыз тилинде тузулган окуу китептерде пайда (прибыль), пайдалуулук (прибыльность), пайда (польза, пайда (выгода), пайдалуулук (выгодность) деген формада берилгенде гана студенттерге (жалпы эле окуучуга) бирдей мааниде тушунууге мумкундук берет. Эгерде кыргыз тилинде берилген тушунуктерге улай тегерек кашаага орус тилиндеги мааниси жазылбай калса студенттер бул тушунуктерду эки тилде бирдей мааниде тушунбей чаташтырып алышы толук мумкун, мисалы прибыль (пайда) деген тушунукту выгода (пайда) деген тушунук катары.

Ушул эле принципти менежмент багытындагы предметтерди окутууда бир кыйла татаал (орусча-кыргызча сездуктерде жана кыргыз тилиндеги адабияттарда каралбаган) тушунуктерду эки тилде студенттердин ездештуруусу учун колдонуусу зарыл экендигин белгилейбиз. Мисалы, «Стратегиялык менежмент» предметинин «маркетингдин стратегиясы» темасында: «товарды жиберуу, жеткируу системасынын стратегиясы (стратегия товаропродвижения)»; «товарларды женетуу, жеткируу стратегиясы (стратегии товародвижения) же товарларды белуштуруу стратегиясы (или стратегии распределения товаров)». Жогоруда келтирилген принциптерди жана алардын башка турлерун колдонуп, КРдин жогорку окуу жайларында экономика жана бизнес-процесстерин башкаруу багытында адистерди даярдоодо керектуу окуу китептерди, усулдук, методикалык окуу куралдарды мамлекеттик тилде иштеп чыгуунун мааниси чоц экендигин белгилейбиз. Ошол эле принциптерди жана ыкмаларды студенттер учун лекция жана практикалык сабактарды жургузуу учурунда окутуучунун колдоно билуусунун дагы мааниси, зор экендигин практика керсетту. Муну менен биз «Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди енукуруунун жана тил саясатын еркундетуунун улуттук программасы» деген документте керсетулген милдеттерди аткаруунун устунде иштеп жатабыз деп айта алабыз. Ушул Улуттук Программанын

«Ишке ашыруу меенеттеру» деген белумунде теменкудей жазылган: «Биринчи этап: даярдык керуучу - 2014-2016-жылдар. Программанын биринчи этабынын артыкчылыктуу милдеттери болуп окутуу-усулдук программаларды жана окутуу усулдарын еркундетуу, "Кыргызтест" системасын иштеп чыгуу жана ишке киргизуу, мамлекеттик тилге окутуу борборлорунун аккредитацияланган тармагын, билим беруунун бардык денгээлинде мамлекеттик тилде окутуу учуй туртку беруу системасын жана шарттарын тузуу, кеп тилдуу билим беруу моделин колдонгон окуу жайларды сынамык турунде иштетуу процессине мониторинг жургузуу жана алардын санын андан ары кебейтуу планын иштеп чыгуу эсептелет». Ошондуктан республиканын жогорку окуу жайларында мамлекеттик тилде окутуу-усулдук программаларды еркундетуунун, кеп тилдуу билим беруу моделин колдонуунун кутулген денгээлине 2016-жылдын аягына чейин жетишип, Улуттук программанын : «Экинчи этап: негизги 2017-2018 жылдар» деген белугун аткарууга ебелге тузушубуз керек.

Адабияттар

1. Артыкбаев К. Мамлекеттик тиддин маселелери. Бишкек.- 2010
2. Алымова А.Т. Мамлекеттик тиддин окутуунун учурдагы абалы жана маселелери.- КУУнун жарчысы, Б., 2013., 3-чыгарылышы.
3. Думанаева М.Г. Эне тилдин эртеци эмне учун бизди ойлонтпойт?.-КУУнун жарчысы, Б., 2013., 3-чыгарылышы.
4. Жапаралиева Н.Ж. Мамлекеттик тилди окутуудагы кейгейлуу маселелер жана кээ бир ыкмалар.- КУУнун жарчысы, Б., 2013., 3-чыгарылышы.
5. Култаева Ү, Чыманов Ж. Жусуп баласагын атындагы Кыфгыз улуттук университетинде мамлекеттик тилдин окутууну еркундетуу концепциясы.- Кут билим, 2009-жыл, 16-октябрь.
6. Мамытов К.М. Студенттердин мамлекеттик жана официалдык тилде бирдей ой жугуртуусун камсыз кылуу концепциясынын инновациялык мунезу.- КУУнун жарчысы, Б., 2010, 1-чыгарылышы.
7. Мамытов К.М. Мамлекеттик жана расмий тилдерде студенттерге бирдей сапатта билим беруунун инновациялык концепциясын ишке ашыруунун айрым жолдору.- КУУнун жарчысы, Б., 2013., 3-чыгарылышы.
8. Мамытов К.М. Бизнеси башкаруу жана экономика багыттарында адистерди мамлекеттик тилде даярдоодо синергиялык эффекти пайдалануунун ролу.- КУУнун жарчысы, Б., 2014, 4-чыгарылышы.
9. Мамытов К.М. 9з ара аракет же синергиялык таасирдин жемиши.-Кыргыз Туусу, 2014-жылдын, 19-сентябрь.
10. Мамытов К.М. Кыргыз тилинде билим алуунун турмушта кереги барбы?.- КУУнун жарчысы, Б., 2016, 1-чыгарылышы.